

CSÓKE MÁRK

A HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK
SZÁZ ÉVE

Romsics Ignác (összeáll.): *A magyar kisebbségek 100 éve*. Komp-Press: Kolozsvár, 2023. 320. oldal

„Mi elszakítottunk hazánktól, ami nekünk rendkívül fájt, és mi olyanok voltunk, mint a betegek, velünk úgy kellett volna bánnia a kormánzatnak, mint egy beteg gyerekkel, szeretettel, hogy e betegségünkben kigyógyuljunk. Ellenben nem ez történt: a nyakunkat folytogatták”¹ – fakadt ki Hokky Károly kárpátaljai képviselő 1928-ban. Hokky nem volt egyedül. Állásukat veszített tanárok, ellehetetlenített értelmiségiek, szétszakadt családok, kisemmizett birtokosok, bevagonírozottak, kitelepítettek, a Goli Otokon vagy a Duna-deltában robotolók – a határon túli magyarok százezreinek ajkain hangozhatott hasonló sóhaj. *A magyar kisebbségek 100 éve* című kötet nemcsak ezekkel a sóhajokkal foglalkozik, hanem igen komplex módon mutatja be azokat a változásokat és tendenciákat, amelyek az elmúlt évszázadban a határon túli magyar közösségeket a múltban meghatározták és meghatározzák ma is.

2022. szeptember 22–23-án Romsics Ignác szervezésében egy igen színvonalas konferenciát rendeztek a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi téri Dísztermében, az előadások megtekinthetők az MTA oldalán.² A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata jelent meg a kolozsvári Komp-Press kiadó gondozásában 2023-ban. A 320 oldalas kötet 29, viszonylag tömör, de laikusok számára is élvezettel olvasható tanulmányt tartalmaz. A kötetből átfogó képet kapunk a kisebbségi magyar közösségek elmúlt száz évéről.

A kötet első tematikus egységében a Kárpát-medencét és a magyarságot érintő hosszú távú, *longue durée* perspektívát alkalmazó munkákat olvashatunk. Kocsis Károly a

1 Szakál Imre: *Magyarok a csehszlovák Kárpátalján*. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar kisebbségek 100 éve*. Komp-Press: Kolozsvár, 2023. 91–97, itt: 94.

2 *A magyar kisebbségek 100 éve* – Videón a Magyar Tudományos Akadémia Székházában rendezett konferencia. *Magyar Tudományos Akadémia*, 2022. november 14., Letöltés ideje: mta.hu; letöltés ideje: 2023. 12. 17.

Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változásait mutatja be 1867 és 2022 között. Fontos megállapítása, hogy 1849–1914 közötti sikeres időszakban a magyarság számarányának növekedése nem változtatta meg lényegében az etnikai térszerkezetet, csak a magyar nyelvhatárok egyes szakaszain és a magyar etnikai tömbön belül élő kis nyelvszigeteken volt megfigyelhető változás.

A kötet egyik legérdekesebb fejezete Demeter Gábor – Péntes János – Papp István szerzők munkája, amely a határon túli régiók fejlettségének változásait történelmi távlatokban, az egykori államterület egészére vonatkozóan mutatja be 1910 és 2010 között. Az innovatív vizsgálódást megnehezítette a fejlettség mint fogalom változó tartalma, a statisztikai adatok elérhetősége és az eltérő közigazgatási egységek is. Sajnos a tanulmányban szereplő térképek szürkeárnyalatosak, ami nehezíti a megértést. A konferencián előadott prezentáció színes képei sokkal jobban érzékeltették az elmúlt száz évben végbement fejlettségbeli változásokat, és világosan kirajzolódik, amit eddig is tudtunk vagy sejtettünk, hogy a ma is magyar többségű területek és lakói egyértelmű vesztesei az elmúlt száz éveknek. Az évszázad legnagyobb fejlődésbeli eltérései a mai Vajdaság, Székely- és Szászföld, valamint Dél-Szlovákia magyarlakta területeinél mutatkoznak.

A Kárpát-medence etnikai rétegződéseinek vizsgálatánál Tátrai Patrik adataiból megállapítható, hogy korszaktól és államhatalomtól függetlenül a tituláris nemzetiség tagjai mindig kedvezőbb helyzetben voltak a kisebbségeknél, ez pedig a nemzetállami intézményesített rend alakította struktúrákkal magyarázható. A közölt táblázatokból kirajzolódik, hogy mára a városi szórványmagyság sokkal népesebb a kistelepüléseken élő magyar szórványoknál. Ezt Kocsis elbeszéléséből is láthatjuk: 1910-ben a Kárpát-medence egészét átszövő, a terület 1–10%-át kitevő szórványmagyság feloldódott az elmúlt száz évben.

A második tematikus egység a határon túli közösségek két világháború közötti történetét dolgozza fel. Ahogyan Szarka László bevezető tanulmányában fogalmaz, 1989 után a magyar történetírásban a legtöbb eredményt a Horthy-korszak kutatása hozta, mely eredményeknek szerves részei a határon túlra került kisebbségi magyar közösségekre vonatkozó kutatások. Ma már részben a kötetben is publikáló szerzőknek köszönhetően számos történeti munka után teljesebben és árnyaltabban látjuk a határon túli magyarság első huszonöt évét. A kötetben a világháború közötti időszakokkal foglalkozó munkák nem egy anyaországi, hanem egy belső nézőpontból vizsgálják a történéseket. Minden terület esetében láthatjuk, a határ túloldalára került magyar közösségek igen dinamikus változásokon mentek keresztül a korban: közösséget kellett alkotniuk, újra kellett definiálniuk magukat, meg kellett határozniuk a viszonyukat Magyarországhoz és az utódállamokhoz.

A tendenciák hasonlóak: a magyar hivatalnoki réteget elbocsátották, az iskolarendszert leépítették, a birtokos réteg erejét a földosztással megtörték, és erős nemzetépítésbe kezdtek.

Ez az időszak a lokális identitás kialakulásának is a kezdete, az egy országba került magyaroknak először közösségként kellett megszerveződniük, társadalmi, politikai és gazdasági téren is. A kihívásokra adott válaszok igen heterogének voltak. Az új helyzetben a magyar elitek *feltételes integrációs* kísérletei a nemzetállami építkezés zátonyára futottak. Az integráció, a revizionizmus, az autonómiagondolat és a regionalizmus, a magyar közösségek *helyes útja* komoly vitákat generált a korabeli magyar gondolkodók között, elég csak a tanulmányokban is emlegetett Reményik Sándorra, Makkai Lászlóra, Szántó Gáborra vagy Nagy Ivánra gondolni. Az elképzelésekkel kapcsolatban az anyaországi magyar politikum is hallatta hangját. Az elképzelésekbe, politikai kiútkeresésekbe, társadalmi változásokba is lehetőségünk van belelátni Simon Artilla, K. Lengyel Zsolt, Szakál Imre és Dévavári Zoltán tanulmányai segítségével.

A harmadik tematikus egység a revízió és a második világháború utáni rendezés idejét tárgyalja. Romsics Ignác bevezető tanulmányában a sikeres revízió körülményeit tárgyalja, rámutatva, hogy az etnikai elvű határrevízióknak Londonban és Washingtonban is voltak támogatói, akik konkrét elképzelésekkel is előálltak a térség határait illetően, majd bemutatja a Trianon megisméltéséhez vezető külpolitikai folyamatokat.

Szeghy-Gayer Veronika két kassai esettanulmányt mutat be a területi és személyi változásokkal teletűzdelt 1938 és 1948 közötti időszakból, a hangsúlyt a személyi kontinuitás kérdésére helyezi két hivatalnok életpályájának ismertetésével. Írása lokális események bemutatására törekszik, betekintést nyerhetünk az anyaországi és a visszacsatolt területen élők közötti pozícióharcokba, a nemzethűségi igazolásokba is, a Szlovákiában maradt magyar közösségekkel azonban nem foglalkozik a szerző.

Brenzovics László Kárpátalját mutatja be, a néhol rapszodikus stílusban írt tanulmány kitér a ruszin elit mozgásterére, a kárpátaljai autonómia kérdésére, és bemutatja a terület és a ruténok Szent István-i reintegrálására tett kísérleteket is, amelyek a rutén nyelv, a Kárpátaljai Tudományos Társaság, valamint a „leghűségesebb nemzet” ideájában csúcspontot ki. Olvashatunk arról is, hogy kormányzatnak határozott elképzelései voltak a térséggel kapcsolatban, Észak-Erdélyhez hasonlóan komoly turisztikai fejlesztésekben is potenciált láttak, de a világháború alakulása után a kárpátaljai remények szertefoszlottak.

L. Balogh Béni az 1940 és 1944 közötti Erdély tekintetében kitér az észak-erdélyi és dél-erdélyi országrészekre is, összehasonlítva a területen élő magyarság életkörülményeit. A magyar kormányzat kiemelt szerepet szánt Észak-Erdélynek, amit a nagyszabású modernizációs program is mutat: a földművelődésügyi minisztérium által kieszközölt támogatások 53%-a érkezett a Székelyföldre, az Észak-Erdélyre fordított összkidadások pedig megközelítették Magyarország egyéves költségvetési kiadását. Az impériumváltást követően a magyar elitek autonómia- és regionalizmus-problémafelvetéseit (melyeket K. Lengyel Zsolt

kifejtett) felváltotta a nemzeti kizárólagosságra való törekvés. Balogh hangsúlyt fektet Dél-Erdély lakosságára is: nagyjából kétszázezer magyar menekült el, az otthon maradtakat pedig letartóztatások, verések, rekvirálások, valamint a nyelvhasználat korlátozása is sújtotta. Az Antonescu-rezsim legfőbb nemzetpolitikai célkitűzése, Dél-Erdély magyartalanítása nem sikerült, a megaláztatások, az otthontalanság érzése azonban traumatizálta a dél-erdélyi magyar kollektív tudatot.

A. Sajti Enikő tanulmányában az 1941–1947 közötti Délvidékkel foglalkozik. Súlypontja a bevonuláson, valamint a kor két neuralgikus eseményén, az újvidéki és sajkásvidéki razzián, valamint a partizánok 1944-es magyarellenes atrocitásán van, ismertetve a legújabb kutatási eredményeket. Az események bemutatása mellett felhívja a figyelmet a hideg napok és a „még hidegebb napok” közötti lényeges különbségre: még a Horthy-korszakban (bár külső nyomásra) megindult a fő elkövetők, Feketehalmy-Czeydner és társainak pere, és az áldozatok családtagjainak kárpótlása is megkezdődött. Az 1944/45-ös eseményeket azonban évtizedekig mély hallgatás vette körül, hogy tisztára mossa és heroizálja az új partizánelit hatalomra kerülését. Ma már világosan látjuk, hogy a megtorlások nem csak a magyarokat érték, hanem ezeket a tisztogató akciókat országszerte központilag, a legfelsőbb katonai-politikai körökben tervezték és irányították. Ismerteti a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság legújabb eredményeit is, ami a magyar áldozatok számát 13-14 ezer főre teszi.

A párizsi békeszerződés után új korszak köszöntött be, mely után Szekfű Gyula szerint *„...egyszer s mindenkorra el kell némulnia minden revíziós törekvésnek és propagandának, s a szomszédos államokkal szemben Magyarországnak csak »egyetlen kívánsága« lehet: náluk lakó magyarok állampolgári jogainak tisztességes megadása és emberies bánásmód velük.”*³ A következő tematikus egységben azonban azt látjuk, hogy ez a kívánság nem igazán teljesült. Földes György bevezető tanulmányában bemutatja, hogy voltak ilyen kívánságok, ezzel pedig árnyalja a Kádár-korszak nemzetietlen képét. Voltak próbálkozások a határon túli kisebbség életkörülményeinek javítására, több eszközt, módszert kipróbált és konfliktust is vállalt a szomszédos államokkal, de ezek eredmény nélkül zárultak. 1947 és 1989 között a határon túli magyar közösségek lehetőségei legtöbb esetben pulzáltak: az eredményeket, mint a Magyar Autonóm Tartomány vagy a prágai tavasz eseményei után újabb visszaesések következtek. Vukman Péter a többi tanulmánnyal ellentétben nem futtatja ki 1989-ig a jugoszláviai magyarság bemutatását, tanulmányát az ötvenes évek közepével zárja. Ez is mutatja azt, amit Dévavári Zoltán a konferencián ki is emelt: a Délvidék esetében az ötvenes éveket bezárólag nem születtek meg azok a releváns munkák, amiből jobban megérthető lenne a térség története, és a délvidéki történetírás nagy

3 Romsics Ignác: *Trianon revíziója és megisméltése, 1938–1947*. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar kisebbségek 100 éve*. Komp-Press: Kolozsvár, 2023. 121–135, itt: 134.

lemaradásban van Erdéllyel vagy Felvidékkel szemben, bár az utóbbi időben történtek komoly előrelépések.⁴

Az ötödik tematikus egység a rendszerváltás óta eltelt időszakról foglalkozik, Bárdi Nándor nagyívű tanulmányában a budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját ismerteti, amely jó alapot nyújt a fejezet többi tanulmányának tágabb környezetben való elhelyezéséhez. A magyar kormányzat és a kisebbségi elitek kapcsolata új alapokra helyeződött, az állampolgárság megadása pedig olyan folyamatokat indított el, amelyek következtében Szerbhorváth György a vajdasági magyarság exodusával kapcsolatban megjegyzi, hogy nem az a kérdés, lesz-e újabb száz év, hanem hogy egyáltalán húsz-harminc év után mi lesz velük.

Az utolsó tematikus egység elsősorban historiográfiával foglalkozik, Gaucsik István a szlovákiai, Fodor János az erdélyi magyar történetírás eredményeit foglalja össze, Gidó Attila pedig az erdélyi zsidók jelenkortörténetének kutatását mutatja be. Ennél a fejezetnél hiányoltam a délvidéki és a kárpátaljai kutatások állásáról középpontba állító fejezetet, így megtartva a köteten végighúzó teljességet. Egrý Gábor gondolatébresztő módszertani tanulmányában kifejti, hogy a kisebbségtörténet a modern történetírásban a domináns nemzet történeti elbeszéléséhez kapcsolódik, így másik nemzeti történelem tükrében nyer értelmet. A történettudományban megjelent új irányzatok, mint a nemzeti közömbösség, New Imperial History, transznacionális történetírás, globális történetírás és az összefonódó történelem azonban új lehetőségeket nyit a kisebbségekkel foglalkozó történészek számára, új perspektívába helyezve a magyar kisebbséget is, mert ezzel megkerülhető a nemzeti narratíva. Ezen új trendeket bevonva a magyar kisebbségtörténet-írás kiléphet a nemzetközi porondra is, ha ez nem sikerül, jegyzi meg egy recenziónak is megfelelő zárszóban Ablonczy Balázs, akkor a magyar kisebbségek történetét mások fogják megírni, ennek minden következményével együtt.

A magyar kisebbségek száz éve kötet röviden, a legújabb kutatási eredményeket bevonva összegzi azt a tudásunkat, melyeket a határon túli magyar közösségekről 2022-ben tudunk. Az elmúlt három évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül a kisebbségi magyar történetírás, megfigyelhető egy paradigmaváltás is, a Budapest-centrikusságot és politikátörténetet kiegészítette a társadalom-, gazdaság-, és mentalitástörténet, amelyben a közösségek aktív és dinamikus szereplők. Úgy gondolom, hogy e kötet is egy olyan alapművé fog válni, a mint Bárdi–Szarka–Fedinec által szerkesztett *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*,⁵ azonban a két kötet tematikájának összehasonlításából világosan látszik, a burgenlandi magyar kisebbség kiesett az érdeklődés horizontjából.

4 Gondolok itt elsősorban: Losoncz Márk – Rácz Krisztina (szerk.): *A jugoszláviai magyarok eszme- és politikátörténete 1945–1989*. L'Harmattan Könyvkiadó: Budapest, 2019, Losoncz Márk – Rácz Krisztina: *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999)*. L'Harmattan Könyvkiadó: Budapest, 2018, Szerbhorváth György: *Nem tudták, hogy tudják. Vajdasági magyar valóságirodalom (1945–1990)*. Kalligram: Budapest, 2021.

5 Bárdi Nándor – Szarka László – Fedinec Csilla: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2008.